

ОЦЕНЪЧНА ЛЕКСИКА С ЕЛЕМЕНТ ‘ЧЕСТ’ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Iliana GENEW-PUHALEWA
Uniwersytet Śląski, Katowice

Streszczenie

Artykuł stanowi próbę wyjaśnienia znaczenia grupy wartościujących wyrazów, charakteryzujących się wysokim stopniem subiektywności i relatywności. Dokonana została analiza semantyczna wybranych leksemów, których podstawowym elementem struktury semantycznej jest pojęcie etyczne ‘честь’. Są to m.in. *добро име* (dobre imię), *добродетел* (cnota), *достоїнство* (honor), *етика* (etyka), *морал* (moralność), *почтеност* (uczciwość), *честолюбие* (ambicja). Definicje semantyczne analizowanych leksemów bazują na eksplikacjach znaczeń zdań, wyekscerpowanych z dzieł literackiego kanonu bułgarskiej literatury pięknej z początku XX wieku oraz z najnowszych tekstów prasowych, opublikowanych w Internecie. Na podstawie analizy autorka dochodzi do wniosku, że badane słownictwo etyczne funkcjonuje w języku bułgarskim w niezmienionym znaczeniu, mimo kryzysu wartości etycznych współczesnych społeczeństw.

Свидетели сме на духовна криза на човечеството, на разколебаване на моралните ценности, на липса на ясен ценностен стандарт, а аксиолозите смятат, че съвременната концепция за етика се доближава до модела за пазарната стойност¹. Известно е, че културата се съдържа в езика, познаваема е чрез езика, следователно етичната девалвация на културата би следвало да има свое проявление и в езика ни. В такъв случай можем да си зададем въпроса, дали езикът на ценностите (ценностната лексика) се маргинализира, дали основните етични понятия и респективно изразяващите ги езикови единици като *чест*, *достоїнство*, *почтеност*, *морал*, *честолюбие* и под. звучат анахронично и преди всичко какво е тяхното значение.

Търсейки отговор на тези въпроси в контекста на лексикалната семантика, ще изясним значението на група лексеми, чийто основен елемент от семантичната структура е понятието ‘чест’. Такива са например *добро име*, *добродетел*, *достоїнство*, *етика*, *морал*, *почтеност*, *честолюбие*. Изясняването на семантиката се постига чрез изграждането на семантични дефиниции (експликации на значението) на изследваните лексеми, като значенията им се извличат от експликацията на изречения, съдържащи дадената лексема. Пред-

---

¹ Вж. Бинде Ж., Ж. Ж. Гу, *Ценностите: накъде отиват те?*, в: Литературен форум, бр. 23 (507), 11.06.2002 – 17.06.2002

мет на интерпретация са изречения, почерпени от класически произведения на българската литература², както и от най-нови журналистически материали, поместени в Интернет.

Първото пояснение, необходимо за настоящото проучване е, че в аксиологията понятието 'чест' се разглежда като морално съзнание, което регулира по съответен начин поведението на човека, отношението му към себе си и отношението на другите към него. То е традиционно отнасяно към т.нар. лична етика или към сферата на индивидуланото морално добро³. Честта, като етична категория, е зависима от социално-исторически обстоятелства, което дава основание да говорим за честта на античния човек, за рицарската чест, честта на ренесансовия човек и т.н. Като следствие от това лексемата *чест*, може да се отнася изключително до човек, т.е. контекстите, които не съдържат в повърхнинната си структура изрази, назоваващи личности, могат в по-разгърнатата форма да разкрият съотнесеността си с човека⁴.

Второто принципно уточнение засяга оценъчния аспект на семантиката на лексемата *чест*. Тя несъмнено назовава положителна етична ценност, т.е. предполага положителна оценка, чийто субект може да бъде експлицитен – лице или имплицитен – социум⁵. Тъй като под основни оператори в аксиологията се разбират операторите 'добро'/'лошо', може да се твърди, че 'чест е добро'⁶.

Първостепенна задача за целите на проучването е експлицирането на семантиката на думата *чест* като лексикална единица. Приемаме, че експликацията на дефинираната лексема следва да съдържа по-елементарни лексикални единици в сравнение с нея⁷.

Семантичната структура на *чест* се мотивира чрез контексти като:

а) *X има чест, X е човек с чест.*

---

² Примерите са извлечени от архива на съвременната лексикална картотека при ИБЕ – БАН.

³ Вж. Moore G. E. *Principia Ethika*. Cambridge. 1960;

⁴ Ако приемем, че *чест* и семантично свързаните с нея лексеми представляват предикати, които имплицират свои предикатно-аргументни структури, следва, че те имат задължителен аргумент 'човек', а в изреченията, в чиято повърхнинна структура се появява нещо друго, става дума за синтактични деривати: *Браним честта на пагона.* = *Браним честта на хората с пагона.* / *Нося отговорност за честта на професията.* = *Нося отговорност за честта на хората, които упражняват тази професия.*

⁵ Означаваме обекта на оценката с X, а обекта с Y (индивидуум или социум).

⁶ Вж. по темата: Вольф Е. М. *Функциональная семантика оценки*. Москва. 1985; Puzynina J. *Język wartości*. Warszawa. 1992; Zaron Z., *Wybrane pojęcia etyczne w analizie semantycznej*. (Kochaj bliźniego swego). PAN-Wrocław, 1985;

⁷ За диагностични при установяване на значението на лексемата се приемат изреченията: *X е ...* и *X има ...*

б) “Той има вид на благородник, който веднага би обявил дуел, ако някой се усъмни в честта му.” (Д. Димов, Тютюн, 1951, 525)

В случая *чест* има значение на ‘свкупност от качества на човек, които се оценяват положително от другите’. От друга страна дистрибуция от типа:

а) *Честта на Х не му позволява да постъпи по този начин.*

б) “Блазе му, който умее за чест и воля да мъсти.” (Хр. Ботев., Хайдутти, 1871)

в) “Женен човек, и на! Съсипа ни честта!” (Елин Пелин, Летен ден, I, 1940, 123.)

г) “*Политическата чест* ме задължава да поздравя сегашното правителство и президент, на които се падна жребият да ни поведат в Европейския съюз”, каза още лидерът на СДС”

дава основания да се твърди, че *чест* означава ‘свкупност от качества на човек, които определят неговите постъпки и това се оценява положително от другите’.

Може да се допусне, че в горепосочените случаи *чест* има и допълнително значение, а именно, че става дума за ‘осъзнато от човека притежаване на положителни качества, които определят неговите постъпки’, т.е. *честта* се явява вид морален императив, който човек осъзнато спазва.

Въз основа на казаното дотук, семантиката на лексемата *чест* може да бъде експлицирана по следния начин:

чест = ‘свкупност от положителни качества на конкретна личност, които определят нейните постъпки, и това се оценява положително от другите’⁸.

Оставяйки тук без коментар изключително сложния и важен за семантиката въпрос за границите между омонимията и полисемията, обособяваме в отделна група следните дистрибуции на анализираната лексема:

а) *Оказвам някому чест.*

б) *Правя нещо в чест на някого/ нещо.*

в) *На какво дължа честта?*

г) *Имам честта да...*

д) *Удостоявам някого с честта...*

В тези контексти *чест* означава ‘особено внимание към даден човек, породено от убеждението на говорещия, че той има чест и заслужава положителна оценка, т.е. за *чест* е подходяща следната експликация:

---

⁸ Ср. речниковата дефиниция на *чест*: ‘1. Достойни за уважение и похвала качества на човека. 2. Неопетнена репутация. 3. Непорочност, девственост. 4. Почит.’ в: Радева В. *Български тълковен речник*, София, 2004, с. 798

У оказва чест на Х = 'У се отнася към Х като към човек с чест; У оценява Х положително'.

Този аспект на значението на *чест* няма да бъде разискван по-нататък, както и остарялото до известна степен значение 'целомъдрие, девственост за девойка'

Честта на момата.

Извън вниманието ни остават и фразеологичните единици, съдържащи *чест*, като например: *поле на честта*, *за чест и слава* и под.

Опирайки се на предложената експликация на *чест* можем да изясним семантиката на лексемите *честен* и *честност* от словообразователното гнездо на *чест* по следния начин⁹:

Х е честен. = 'Х има чест и постъпва според нея; Х е оценяван положително от другите'.

а) "Аз съм честен човек и не мога нито да лъжа, нито да клеветя", (Ив. Вазов, *П. Р.* VI, 188.)

б) *Ниската избирателна активност Борисов коментира с думите: "Хората се отвратиха от политиката и това е нормално. За да ги върнем и да има интерес към нея, трябва да бъдем по-искрени и по-честни.*

Честността на Х = 'способността на Х да постъпва според честта си, което се оценява положително от другите'.

а) "Трябваше да се довери напълно на този човек и да се остави на неговата честност или безчестие." Ив. Вазов, *Под игото*, XXIII, 145.

б) *Сред хората съществува изострено чувство, че политиките и институциите взимат решение под въздействие на икономически фактори. Хората нямат усещане за почитеност, честност, солидарност, посока, допълни премиерът Станишев.*

Като най-близък синоним на *чест* по правило се посочва съществителното *достойнство*. Взаимозаменяемостта на *чест* и *достойнство* в контексти от типа:

а) *Честта/достойнството на Х не му позволяват А.*

б) *Х излиза с чест/достойнство от някаква ситуация.*

доказва, че двете лексеми, могат да се разглеждат като синоними в конкретното значение на 'осъзнати от личността качества, които определят

---

⁹ По-нататък, се дефинира само една лексема, избрана за представителна от дадено словообразователно гнездо. При по-обширно изследване по темата не бива да се пренебрегват несъмнените семантични разлики между съществителното, прилагателното и глагола с един и същ корен, между префигираните и непрефигираните глаголи и т.н.

постъпките и са оценявани положително¹⁰. Лексемата *достойнство* може да има и следните дистрибуции:

- а) *В държанието на Х се долавя достойнство.*
- б) *Под достойнството на Х е да постъпи по този начин.*
- в) *Играеше хоро тежко, с достойнство.*
- г) *”Запазете достойнството си, господа!”*, призова лидерът на БСП.

Следователно допускаме, че в семантиката на *достойнство* се съдържа и положителна самооценка на личността. Така експликацията на лексемата може да бъде:

Х има достойнство. = ‘Х има чест, Х осъзнава своята чест; Х оценява положително своите морални качества и действия’.

В речниците *почтен* често се дефинира чрез *честен* и това е основателно, тъй като двете прилагателни са взаимозаменяеми във всяко изречение, без да изменят семантиката му. Изречението: *Х е честен, но не е почтен* е семантично невярно¹¹. Следователно можем да приемем следната семантична дефиниция за *почтен*:

Х е почтен. = ‘Х има чест и постъпва според нея; Х е оценяван от другите положително.’

а) *”Посочи ми двама- трима най-честни, най-почтени, които са ми необходими за съвет и съдействие.”* (Елин Пелин, *Аз, ти, той*, IV, 267.)

б) *Гаврийски е един много почтен човек и много добър финансист.*

в) *Как така един почтен човек бива уволняван с такива подозрения?*

(Н. Бареков)

Пряко свързано с понятието ‘чест’ е устойчивото съчетание *добро име*, като *чест* и *добро име* са синоними, а в контекста на *чест* лексикалният компонент *добро* може да се изпусне¹²:

а) *”Учи там наука, ама гледай още повече да спечелиш добро име и чест между хората.”* (Д. Галев, *Преспанските камбани*, 158.)

б) *”Ала ние нехаеме,*

Ние сладко спиме-

Продаде сме и честта си

И своето име.” (Л. Каравелов, *Стих. I*, 75)

в) *”Няма да подавам оставка и заради честта и името на семейството и децата ми”*, каза Овчаров.

¹⁰ Тук не разглеждаме контексти, които не се отнасят до разбиранията за чест на човек, например: *Тази работа има някои достойнства.*

¹¹ Разлика може да има в остарялото вече значение на *почтен*, като *почитан*, ср. Радева В., пак там.

¹² Отрицателна оценка изразява съчетанието *лошо име*, като за него е валидна експликацията: *Х има лошо име.* = Хората смятат, че Х няма чест; Х е оценяван отрицателно.

Х има добро име. = ‘Хората смятат, че Х има чест; Х е оценяван положително’.

Важно място в сферата на етиката заема понятието ‘добродетел’. Лексемата се среща в следните контексти:

а) “*Тъй, в компания на чаша вино, отвори се дума нещо за лични качества, за човешко достойнство и за разни други дребни добродетели, които за наша чест всеки от нас, малко или много, притежава, скритом, разбира се.*” (Елин Пелин, *Аз, ти, той*, 1942, 183.)

б) *България влиза в Европейския съюз с духовните добродетели на своя народ.* (С. Станишев).

в) *Убийствено за партията е деградирането на моралните ѝ добродетели и забравянето на хуманните ѝ традиции.* (В. Дапчев)

Семантиката ѝ може да се експлицира така:

А е добродетел. = ‘А е положително качество, определящо постъпките на Х, елемент от честта на Х, който се оценява положително от другите’.

Важно е да се допълни, че употребата на лексемата в множествено число носи по-различна семантика. *Х има добродетелта А* не е равнозначно на *Х има добродетели*, което би означавало *Х има чест*.

Към групата на лексиката, съдържаща в значението си елемента ‘чест’ причисляваме и съществителното *морал*. Неговата семантична структура в българския език може да се разглежда в две посоки. От една страна *морал* е синоним на *чест*: *Х има чест, но няма морал.* - е смислово аномално изречение, следователно:

Х има морал. = *Х има чест.*

Но от друга страна следното изречение:

“*Нощното приключение на малката му сестра засегна чувството му за морал и за чест.*” (Д. Талев, *Железният светилник*, 318.)

показва, че от семантична гледна точка съществува разлика между двете лексеми. В контекст *Х има морал = Х има чест*, става дума за съвкупността от положителни качества, определящи поведението на една конкретна личност, докато в контексти с блокирана позиция на аргумента, *моралът* означава съвкупност от норми и правила, отнасящи се до всяка личност (с това свое значение *морал* функционира като термин). Илюстративни примери за дистрибуцията на *морал* са изреченията:

а) *В която страна усвояваш науката, културата, усвояваш и нейния морал.*

б) *Той (А. Доган) нападна и Костов, като го попита с какъв морал се опитва да прави политика.*

в) Петър Стоянов: *Десните и центристски партии имат по-висок професионален потенциал, много повече морал и почтеност да управляват България.*

Към изследваната група лексеми отнасяме и *етика*. Под *етика* обикновено се разбира ‘съвкупност от норми и правила, които определят постъпките на човека’, което определя терминологичната употреба на лексемата.

Етиката изисква името на г-н Стоянов да бъде изчистено.

Съществува обаче и друг аспект на значението, както при *морал*:

Личната етика на X = Моралът на X = Честта на X.

На последно място тук ще разгледаме значението на сложното прилагателно *честолюбив*, производно на *чест* в словообразователно отношение. То представлява интерес поради факта, че в българския език *честолюбив* няма obligatorна положителна оценъчност, т.е. може да бъде израз както на положителна, така и на отрицателна оценка. Доказват го контекстите:

а) *“Твърде горд и честолюбив, той не искаше да остане назад от своето време...”* (Ив. Унджиев, В. Левски, биогр., 1967, 210.)

б) *“Ръмжаха също и градските чорбаджии - постъпката на недостойната, според тях, Хаджи Серафимова внука засягаше тяхното честолюбие и суета.”* (Д. Талев, Железният светилник, 65.)

в) *Премиерът Костов е тих, скромнен, сдържан, толерантен, честолюбив.*

г) *Постепенно характерът му се промени и стана по-властен, болезнено честолюбив и придирчив.*

Значението на *честолюбив* може да се експлицира по следния начин:

X е честолюбив. = ‘X има съзнание за личната си чест, която прекалено пази и това се оценява от другите положително/ отрицателно’.

В заключение следва да подчертаем, че въпреки всеобщото убеждение в моралната деградация на съвременното общество, изследваната етична лексика, изглежда не е загубила своята фреквентност в езика. Вероятно етичните норми от края на XIX и първата половина на XX век са се видоизменили чувствително, но сравнението на примери от българската литература от този период, съдържащи лексемите *чест*, *достойнство*, *почтеност*, *добро име*, със съвременни контексти дава основание да смятаме, че лексемите функционират с непроменено значение. Същевременно ексцерпцията на езиков материал за проучването показва, че днешните носители на българския език не интерпретират еднозначно разглежданите абстрактни единици – доказват го многобройни примери, на които можем да се натъкнем при стандартно тър-

сене по ключови фрази в Интернет¹³. Прави впечатление, че днес политическият (политологичният) дискурс е този, който е наситен с оценъчна лексика от разглеждания тип и поради това преобладаващата част илюстративни контексти, приведени в статията, представляват цитати от изказвания на съвременни политици.

Настоящото проучване не претендира за изчерпателност по темата, а предложените тук примерни експликации е възможно да не бъдат безусловно одобрени от всеки, но те представляват опит да се изясни семантиката на група оценъчни лексеми, които нерядко се характеризират с висока степен на субективизъм и релативизъм.

---

¹³ Ср. цитат от дискусия на тема "Какво е според вас честта": *Когато живееш в себеподданост, няма място за проявления на Егото като чест, достойнство, принципност, себеуважение, личност и други ефемеризми, зад които стои Животното - нашето Аз-Егоцентрично земно същество.* – в:

<http://www.beinsadouno.com/board/index.php?showtopic=1171&pid=15697&mode=threaded&start=#entry15697>